

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht • 83^e jaargang • oktober 2010 • losse verkoop €2,50

Oud Utrecht 5

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

Acht eeuwen dominicanen in Utrecht

Joan Gideon Loten: VOC'er en virtuoos

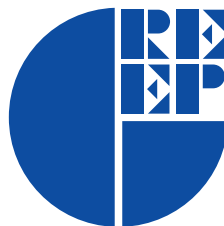
Archeologische vondsten aan de Nieuwe Kamp

voor utrechtboeken
stad en provincie

selexyz broese

hoofdvestiging: stadhuisbrug 5
3511 kp utrecht t 030 2335200
e info.broese@selexyz.nl
www.selexyz.nl

GREEP Schilders bv

- Restauratiewerken
- Onderhoud

Lange Nieuwstraat 66
3512 PL Utrecht
Tel. 030-241 31 15
Mob. 06-24133494
Fax 030-666 14 41

Bouw Belegging Restauratie Recreatie Bemiddeling

LAAN VAN VOLLENHOVE 2925 3706 AK ZEIST
POSTBUS 143 3700 AC ZEIST
TELEFOON 030 - 695 66 44

De kracht in vellen offset

Roto Smeets

Een bedrijf dat vecht voor de successen van zijn opdrachtgevers. Roto Smeets GrafiServices is gespecialiseerd in vellen offset en bedient zijn nationale en internationale opdrachtgevers vanuit twee locaties. Van advies tot persoonlijke begeleiding van pre-media, nabewerking, pre-distributie tot distributie.
Strong, sharp, safe & fast.

GrafiServices

Utrecht
T 030 - 282 28 22

Eindhoven
T 040 - 250 50 00

www.rsgrafiservices.nl
rsgrafiservices@rotosmeets.com

Roto Smeets GrafiServices is onderdeel van Roto Smeets Group.

plaatjes bij praatjes
&
praatjes bij plaatjes

jeroen tirion, grafisch ontwerp - info@jeroentirion.nl

LEVEN IN UTRECHT 1850-1914

P.D. 'T HART, **Leven in Utrecht 1850-1914**. Groei naar een moderne stad.
348 blz., gebonden, geïllustreerd, ISBN 90-6550-888-0, €29,-.

Utrecht was in de negentiende eeuw bepaald geen gezapige en deftige rentenierstad, zoals vaak is beweerd. Er werd hard gewerkt aan de verbetering van de armenzorg, de volksgezondheid, de volkshuisvesting, de werkgelegenheid en de arbeidsomstandigheden. Het leven van de gewone Utrechters, die in dit boek centraal staan, werd een stuk aangenamer.

Een uitgave van Verloren. Zie www.verloren.nl.

Inhoud

148

Alexander J.P. Raat

Joan Gideon Loten (1710-1789)

Utrechtse VOC-dienaar en Fellow van de Royal Society

154

Ton H.M. van Schaik

De honden van de Heer blaffen niet meer

De dominicaanse aanwezigheid in Utrecht 1232-2010

160

Jeroen van der Kamp

Broeders en zusters aan de Nieuwe Kamp

Archeologisch onderzoek naar een
laatmiddeleeuws kloosterterrein

167

Signalement

168

Reactie op 'Paal met verhaal 2'

168

Maurice van Lieshout

**Eigentijdser, interessant voor jongeren
en samen met anderen**

Bestuur Vereniging Oud-Utrecht kiest voor nieuw beleid

170

Agenda en berichten

Een impulsieve gentleman

Als dienaar van de Verenigde Oost-Indische Compagnie had hij respect voor de inheemse bevolking van Ceylon en Indië en kwam hij in conflict met collega's. Utrecht was hem te benepen, een uitzondering vormde de vriendschap met Belle van Zuylen. Maar ook in Londen, waar hij zich over kon geven aan zijn natuurwetenschappelijke interesses, bleef Joan Gideon Loten (1710-1789) een buitenstaander.

De laatsten der dominicanen

Bijna acht eeuwen hadden ze hun kloosters en pastoraten in Utrecht: de dominicanen of 'Predikheren'. Ze overleefden de Beeldenstorm, nieuwelingen zetten hun werk clandestien voort en in de loop van de 18e en 19e eeuw groeide hun kudde van gelovigen gestaag. Dit najaar verlaten de laatste 'honden van de Heer' de Dominicusparochie in Oog en Al.

Vier papkommen en een gouden ring

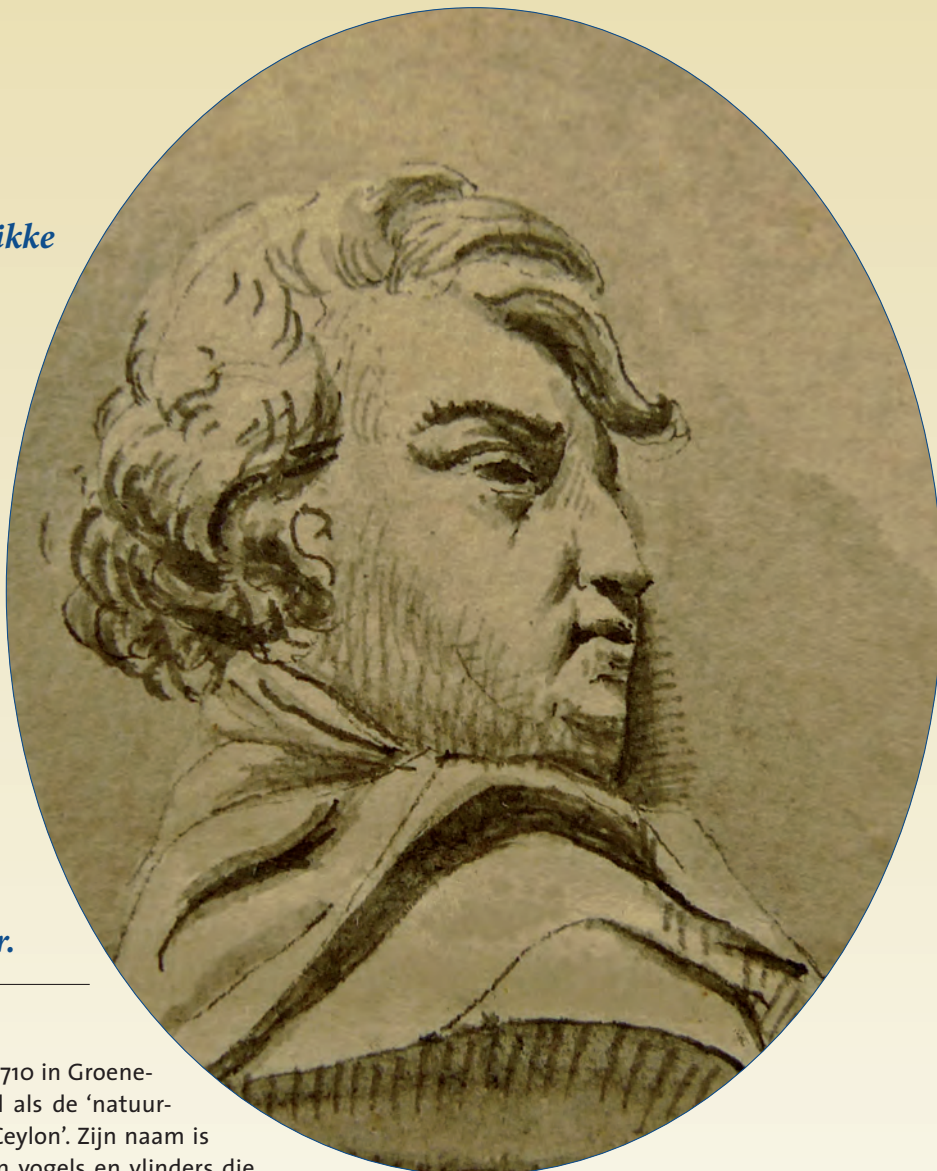
Bij opgravingen aan de Nieuwe Kamp kwamen sporen en voorwerpen tevoorschijn die getuigen van eeuwenlange bedrijvigheid van broeders, zusters, gasthuispatiënten, schutters en burgers. Spectaculair is de vondst van een gouden ring met het beeld van Christus met doornenkroon. En wat te denken van de zeldzame papkommen met drie oren?

□ FOTO OMSLAG: MUSEUM CATHARIJNECONVENT UTRECHT

Joan Gideon Loten

Utrechtse VOC-dienaar en Fellow van de Royal Society

Dit voorjaar verscheen een vuistdikke biografie¹ van een 18e-eeuwse stadgenoot die de meeste Utrechters echter niet zullen kennen. Ten onrechte. Het boeiende leven van Joan Gideon Loten (1710-1789) speelde zich niet alleen af in de Domstad, maar ook als VOC-dienaar in Azië en als 'gentleman-onderzoeker' in Londen. Maar overal bleef hij een buitenstaander.

Joan Gideon Loten, op 16 mei 1710 in Groenekan geboren, is vooral bekend als de 'natuuronderzoeker-gouverneur van Ceylon'. Zijn naam is verbonden met aquarellen van vogels en vlinders die in Celebes (Sulawesi), Ceylon (Sri Lanka) en Java voor hem werden gemaakt door getalenteerde beambten van de Verenigde Oost-Indisch Compagnie (VOC).² In de wetenschappelijke literatuur verwijst de naam van de Ceylonese zonnevogel *Certhia Lotenia* nog steeds naar Loten. Linnaeus vernoemde deze vogelsoort in de twaalfde editie van de *Systema naturae* (1766) naar de Utrechtse gouverneur van Ceylon.

Een groot aantal documenten, bewaard in verschillende archieven, maakt het mogelijk Loten persoonlijk te leren kennen. De brieven, aantekenboeken, kaarten en topografische tekeningen geven een beeld van zijn dagelijks leven in Utrecht, Indië en Londen in de 18e eeuw. Ze tonen tevens

Portretmedaillon van Joan Gideon Loten op het monument in de Londense Westminster Abbey

□ TEKENING ONBEKEND KUNSTENAAR | HET UTRECHTS ARCHIEF

Oudmunster Kerkhof omstreeks 1745 door Jan de Beyer. Het woonhuis van de familie Loten vanaf 1720 is zichtbaar onder de bomen.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

zijn kennis van en belangstelling voor de wetenschappen. In de persoonlijke brieven en aantekeningen ontbreekt de formele toon van de officiële VOC-stukken.³ Lotens vermogen zijn gevoel op schrift te stellen, vaak impulsief en zonder maskering van zijn primaire emoties, maakt dat we zijn 'werkelijkheid' kunnen benaderen.

Joan Gideon Loten ambieerde een hogere status dan de bescheiden positie van zijn vader in de sociale hiërarchie van Utrecht. Hij was zich scherp bewust van zijn eigen maatschappelijke positie. Als sociale stijger werd hij snel geprikkeld door mensen die hem onvoldoende respect toonden. Dit blijkt onder andere uit conflicten met collega's in Indië, maar ook uit zijn latere aantekenboekjes waarin vaak kleinzielige klachten over de tekortkomingen van kennissen en familie zijn vastgelegd. Zijn gemopper werd zonder terughoudendheid aan het papier toevertrouwd. De meeste van deze aantekeningen werden echter na enige tijd doorgestreept, soms met opmerkingen die laten zien dat hij beseftte dat hij te snel in zijn oordeel was geweest.

Utrechtse jeugdijaren (1710-1732)

Joan Gideon Loten was de oudste zoon van Joan Carel Loten en Arnoldina Maria van Aerssen van Juchen. Zijn vader was secretaris van de 'Leckendijck benedendams'. De familie

kwam oorspronkelijk uit de Zuidelijke Nederlanden. Verscheidene familieleden bekleedden prominente posities in de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC). De eerste tien jaar van zijn leven groeide hij op in de *Schadeshoeve* in Groenekan, vanaf 1720 woonde hij met zijn ouders in Utrecht op het tegenwoordige Domplein. In dat jaar werd Loten ingeschreven bij de Utrechtse Hieronymus School. In 1726 studeerde hij aan de Utrechtse Universiteit waar Petrus van Musschenbroek een van zijn leermeesters was. De stad Utrecht verschaftte echter weinig toekomstmogelijkheden voor een jongeman in zijn positie. Loten koos waarschijnlijk daarom voor een loopbaan bij de VOC, een keuze die aansloot bij zijn belangstelling voor reizen naar verre streken. Begin 1728 verliet hij de Universiteit en werd klerk bij de VOC-kamer Amsterdam. In 1731 regelden familieleden voor hun jonge 'neef' een plaats bij de Compagnie als onderkoopman in Indië.

Ceylon en Oost-Indië (1732-1758)

Begin januari 1732 vertrok Loten met het schip *Beekvliet* naar Batavia (Djakarta). Zijn familie en vrienden in Indië en Patria speelden een belangrijke rol bij het bevorderen van zijn loopbaan. In 1733 werd hij fiscaal in Semarang. Elf jaar later was hij gouverneur van Macassar (1744-1750). In 1752 werd hij gouverneur van Ceylon (1752-1757). In 1749 werd hij door de Heren XVII gekozen tot Raad van Indië waardoor hij een zetel verwierf in het hoogste Indische gezagsorgaan van de VOC in Batavia.

Pieter Cornelis de Bevere, aquarel met Ceylonese vogels waaronder *Certhia Lotenia* (zwarte vogel met lange snavel rechts)

□ NATURAL HISTORY MUSEUM LONDON

Loten was een loyaal en bekwaam dienaar van de Compagnie. Voor de inheemse bevolking toonde hij belangstelling en respect. Er zijn geen aanwijzingen dat hij zich in Azië door knevelarij heeft verrijkt. Wel kwam hij door zijn strikte plichtsopvatting regelmatig in conflict met zijn collega's. Zo schreef hoofdadministrateur van Colombo, Noël Anthonie Lebeck, brieven naar de Raad van Indië waarin hij Loten in een kwaad licht probeerde te stellen. Lebeck, die zich beschouwde als de 'bekwaamste en ervaarste Compagnie-dienaar', en die zich in zijn privé-ondernemingen gedwarsboomd zag, noemde Loten 'Geessel-Roede des lands'. Het conflict met Lebeck werd zelfs uitgevochten voor de Politieke Raad van Colombo, waarbij de gouverneur in het gelijk werd gesteld. Met Anthonie Mooijaert, administrateur te Jaffnapatnam, kwam Loten in conflict over de parelvisserij bij Aripo. Ook hier werd achter zijn rug om met de Raad van Indië gecorrespondeerd. De problemen tonen overigens ook Lotens vaak verbazingwekkend gevoel machteloos slachtoffer te zijn van acties in zijn omgeving. In 1733 trouwde Loten in Batavia met de 17-jarige Anna Henrietta van Beaumont die was gerelateerd aan voor- aanstaande families in Batavia. Anna Henrietta stierf in 1755 in Colombo. Het 22 jaar durend huwelijk werd gekenmerkt door veel tegenslagen, zoals Anna Henrietta's zwakke gezondheid en de dood van twee van hun drie kinderen.

Hun enig overgebleven dochter Anna Deliana trouwde in 1752 met de rijke opperkoopman Dirk Willem van der Bruggen, volgens Loten 'de grootste gierigaard welke ooyt op d'aerde gewandeld heeft, en niet te goed om 't uytterste te waagen om zyne schatten met myne boedeltje te vergrooten'. Hij onderhield een bijna vijandige relatie met zijn schoonzoon tot diens dood in 1770. Kort na het plotselinge overlijden van Anna Deliana in 1756 besloot Loten terug te keren naar Patria. In 1757 werd hij 'verlost' uit Indië. Als een teleurgesteld en door de Indische ervaringen getraumatiseerd man verliet hij Azië: 'De Heer Loten vaart tans tuijs om meerder eindt te zoeken als de nijd en jalousie', schreef gouverneur-generaal Jacob Mossel kort na zijn vertrek uit Batavia.⁴ Later zou Loten verbitterd terugblikken op de manier waarop de VOC met haar oud-medewerkers omging.

Utrecht - Londen - Utrecht (1758-1765)

In 1758 arriveerde Loten als Admiraal van de Retourvloot in de Republiek. Hij bezat een vermogen van circa f 700.000,-. Zijn Oost-Indische fortuin was voor een belangrijk deel afkomstig uit een erfenis van Nathanael Steinmetz, voormalig gouverneur van Ambon. Het kapitaal verschafte Loten financiële onafhankelijkheid gedurende de rest van zijn leven.

De overgang van het bestaan in Indië naar dat in de Republiek viel hem zwaar. Terug in Utrecht voelde hij zich niet thuis bij zijn orthodox-calvinistische familie. Hij kon niet wennen aan de beperkingen die de sociale conventies hem oplegden. De Utrechtse elite zag hem niet als een gelijke

en bovendien keurde zijn omgeving zijn natuurfilosofische belangstelling af. Loten beklagde zich 'dat my niet zeer vreedig meer mag bemoeien (volgens de gevoelens van fijnen en onfijnen) met de verschynselen des Hemels of der Aerde, en zelfs niet met den tyd &c. te leeren van die nu daar uijt en onder de Aerde zijn; het zyn doch al te maal gissingen zeggen ze, 't welk zo veel gezegd is, dat men geheel niet moet zien en blind zijn om dat men niet alles zien kan; doch hoe kan men vrij van bedillens leeven'.

Binnen een jaar na zijn terugkeer in de Republiek reisde Loten daarom naar Londen. Het contrast tussen de mondaine Engelse metropool en het provinciale Utrecht, deed hem besluiten in Engeland te blijven. Hij voelde zich meer op zijn gemak bij de heren van het Brits Museum en de Royal Society dan bij de standbewuste Nederlandse regenten en aristocraten. In Engeland werd hij gewaardeerd voor zijn verdiensten en niet beoordeeld op zijn herkomst. Ook bood Londen de alleenstaande weduwnaar het vermaak van 'een gezelschap daar dames zyn of na de spectacles te gaan', maar ook het plezier van twijfelachtige badhuizen, *bagnio's*, 'die zo modest zyn dat een man met zyn echte lieve huysvrouw daar niet zou mogen geadmitteerd worden'.

Loten woonde 22 jaar in Londen, een verblijf dat vijf maal werd onderbroken door langdurige bezoeken aan Utrecht. Hij toonde zich weinig gevoelig voor de kritiek op zijn lange afwezigheid uit Utrecht. Toen hij in september 1762 na een verblijf van drie maanden plotseling naar Londen vertrok, ontging hem zelfs het verdriet van zijn 83-jarige vader.

Joan Gideon Loten, tekening van waterval Bantimoerong (Celebes) 1744

RIJKSPRENTENKABINET AMSTERDAM

Twaalf jaar later noteerde hij in het Engels dat zijn schoonzuster hierover had gezegd, 'I could be very easy about it'. Na een reis door Frankrijk, Zwitserland en de Oostenrijkse Nederlanden (1763-1764), waarbij vooral grafmonumenten in kerken werden bezocht, kocht hij een huis in een exclusieve wijk van Londen. In 1765 trouwde Loten met de 32-jarige Lettice Cotes. De familie Cotes behoorde tot de Engelse landadel, wat Lotens maatschappelijke positie in Engeland versterkte. Het huwelijk bleef kinderloos. De documenten laten zien dat de twee partners elkaar regelmatig irriteerden. Loten ergerde zich aan de hautaine houding van de familieleden van zijn vrouw. Lettice had moeite met de lompe Hollandse kennissen van haar echtgenoot, maar ook met Lotens spaarzaamheid en opvliegendheid. Na een conflict waarbij zijn vrouw hem beschuldigde te lijden aan een ingebeelde ziekte, zocht Loten zelfs een apart *pied à terre* in Londen. Echter, ze verzoenden zich; Loten noteerde in zijn aantekenboek: 'Wees verdraagzaam, wees verdraagzaam! Denk toch aan haar tere gestel, de natuurlijke genegenheid waarmee zij zich uitdrukt en haar echt oprechte edelmoedigheid.' Belle van Zuylen schreef in 1770 over Loten en zijn vrouw: 'Er bestaat een gebrek aan harmonie tussen deze twee mensen die ons een beetje verdriet doet, maar niettemin zijn we op beiden gesteld.'

Londen - Utrecht (1765-1789)

Tijdens zijn jeugd in Utrecht en verblijf in Azië genoot Loten een relatief goede gezondheid. Na zijn terugkeer uit Indië echter, kreeg hij last van benauwdheden. Hij noemde het astma, maar de verschijnselen die zijn bestaan domineerden zijn nerveuze klachten - door tijdgenoten als 'hypochondrie' of 'Engelse ziekte' getypeerd. Het is mogelijk de tol die Loten moest betalen voor de tegenslagen in zijn persoonlijk leven. De laatste 25 jaar van zijn bestaan was hij gefixeerd op zijn klachten. Vanaf 1765 gebruikte hij opium in de vorm

Jean Michel Aubert, detail tekening Gouverneur Joan Gideon Loten en Anna Henrietta van Beaumont met inlandse bedienden bij waterval Bantimoerong (Celebes) 1745

RIJKSPRENTENKABINET AMSTERDAM

Pieter Cornelis de Bevere, aquarel Bengaalse Gaai. Een opgezet exemplaar van deze vogel werd in 1759 door Loten aan het Brits Museum geschenken en daar bij de ingang onder een glazen stolp geplaatst.

□ NATURAL HISTORY MUSEUM Londen

van laudanum. Loten was zich terdege bewust van de negatieve bijeffecten van opiumgebruik en registreerde dagelijks de dosering. De opium was voor hem een palliatief middel, 'eene Hemelsche Medicyn ten welzijn van 't menschdom geschapen' en de 'eenigste vriend zynde die 'k in de groote prullekraam der Materia Medica heb gevonden'.

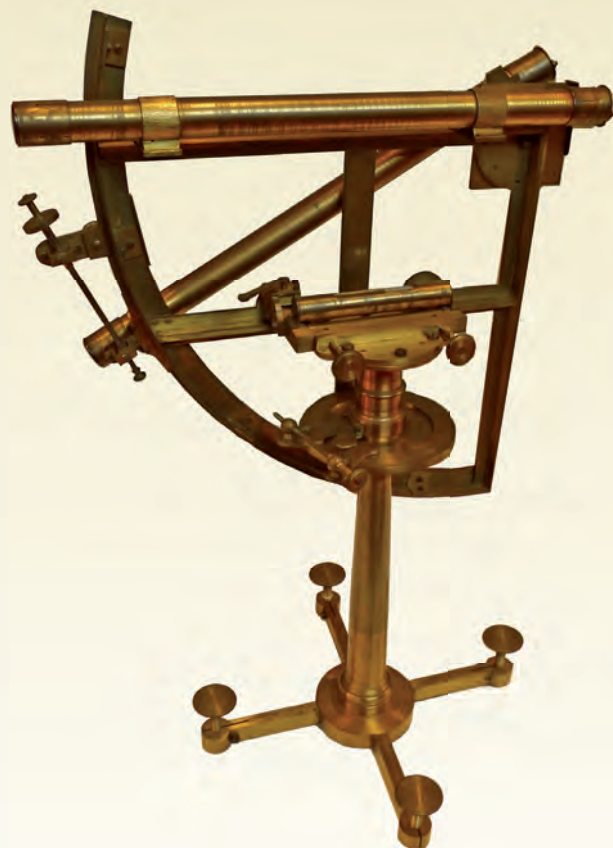
Meer en meer was hij aan huis gebonden waar hij regelmatig werd bezocht door vrienden en kennissen. Belle van Zuylen en haar familie behoorden tot de vrienden van Loten en zijn vrouw in Utrecht.⁵ In Londen waren staatslieden, hooggeplaatste militairen, diplomaten, natuuronderzoekers en leden van de Royal Society bezoekers van zijn studeervertrek. Loten schreef veel brieven. Zijn correspondentie bevat openhartige passages gericht aan zijn broer Arnout en aan zijn Utrechtse vriend Gijsbert Jan van Hardenbroek, allebei vooraanstaande Utrechtse regenten. Ook besteedde hij veel tijd aan de studie van de genealogie en heraldiek om aan te tonen dat zijn voorvaderen vooraanstaande personen waren, verwant aan belangrijke families van de Republiek. De nadruk waarmee deze bevindingen door hem werden uitgedragen, plaatste Loten in een aparte positie. Acceptatie door de elite vroeg meer subtiliteit. Loten voldeed niet aan deze gedragscode waardoor hij zich buiten de Utrechtse elite plaatste. Opvallend is zijn minderwaardigheidsgevoel ten opzichte van zijn kleinkinderen Antje en Careltje van der Bruggen die een plaats binnen de Utrechtse aristocratie hadden verworven. Loten had geen grootvaderlijk gezag over deze verwende wezens die hem mateloos ergerden met hun grillig gedrag, adellijke pretenties en verkwisting.

Door Lotens gevoel van onbehagen en Lettice's voorkeur voor Londen wilden zij zich niet permanent in Utrecht vestigen. Maar in Engeland was Loten als buitenlander uiteindelijk ook een buitenstaander. Pas in september 1781, bijna een jaar na het uitbreken van de Vierde Engels-Nederlandse Oor-

log, keerde hij met Lettice terug naar Utrecht. Tot zijn overlijden in 1789, leefden zij in zijn huis *Cour de Loo* (Drift 27). Loten was getuige van de Patriotse opstand waarbij zijn broer Arnout was betrokken als een van de prinsgezinde regenten. Het moet hem soms hebben herinnerd aan de 'Gordon Riots' in juni 1780 waarbij zijn Londense woning dreigde te worden aangevallen door het antipaapse gepeupel.

Een Nederlandse 'virtuoos'

Loten was thuis in de zoölogische, astronomische, genealogische en medische literatuur van zijn tijd. Het bestuderen van de 'werking van de natuur' was een vorm van vermaak voor 'gentlemen of leisure' - *virtuosi*. In Engeland bracht zijn verzameling hem in contact met natuuronderzoekers in het juist voor publiek geopende Brits Museum. Loten schonk aquarellen, opgezette vogels en 'bezoar' stenen aan het Brits Museum. In 1760 leidde dit tot zijn verkiezing tot Fellow van de Royal Society (FRS). In 1761 werd hij ook gekozen tot Fellow van de Society of Antiquaries van Londen (FSA). De latere President van de Royal Society, Joseph Banks, die als natuuronderzoeker captain James Cook op de *Endeavour* vergezelde op zijn wereldreis (1768-1771), was in Londen Lotens buurman. Banks droeg eraan bij dat Lotens natuurhistorische collectie in Engelse 18e-eeuwse natuurboeken werd gekopieerd en beschreven, wat Lotens status als 'gentleman-natuuronderzoeker' vergrootte.

John Bird, astronomisch 12" quadrant vervaardigd voor Joan Gideon Loten 1771

□ UNIVERSITEITSMUSEUM UTRECHT

Het Loten monument in Westminster Abbey Londen

□ TEKENING ONBEKEND KUNSTENAAR | HET UTRECHTS ARCHIEF

De Royal Society bood een omgeving waarbinnen Loten de eerste jaren van zijn verblijf in Engeland floreerde. Hij werd door zijn Engelse tijdgenoten gerespecteerd om zijn kennis. Zijn natuurhistorische belangstelling was vooral gericht op de exotische natuur. De sterrenkunde beschouwde hij als de 'Koninginne der Weetenschappen'. Zijn studie van de natuur was 'altijd louter onschuldig en oneindig veel meer gericht op het vergroten van ware religieuze beginselen dan om deze te bestrijden'. In Utrecht dachten veel van zijn kennissen en familieleden daar anders over en maanden hem 'niet zo maar heen te leven als men wil en stil te staan op mijnen weg'.

Na 1765 was Loten niet langer in staat de vergaderingen van de Royal Society en de Londense Antiquaries regelmatig bij te wonen; zijn gezondheidsklachten versterkten de behoefte om op zichzelf te zijn. Lotens beproevingen leidden vaak tot melancholie. Hij was een waarnemer van de ontwikkelingen in de wetenschappen. Zijn belangstelling voor de innovatie van wetenschappelijke instrumenten bleef bestaan. Regelmatig bezocht hij de ateliers van instrumentmakers en ook in de Londense boekwinkels was hij te vinden. Zijn interesse in wetenschappelijke

instrumenten en cartografie bracht hem in contact met Alexander Dalrymple, de latere hydrograaf van de Engelse East India Company. Dalrymple gebruikte Lotens informatie voor zijn kaarten van Celebes, waardoor de Engelse Compagnie zicht kreeg op de maritieme situatie in het gebied van de VOC.⁶ Het is onduidelijk of dit voor Loten op gespannen voet stond met zijn loyaliteit aan de VOC.

Loten bracht een indrukwekkende collectie boeken bijeen die zijn interesse in geschiedenis, genealogie, natuurlijke historie, sterrenkunde, wiskunde, wetenschappelijke instrumenten en medicijnen illustreert. Na zijn overlijden werd zijn bibliotheek voor het grootste deel verkocht. Zijn manuscripten en instrumenten kwamen in bezit van zijn broer Arnout en andere familieleden. De natuurhistorische aquarellen worden tegenwoordig bewaard in het Natural History Museum (Londen) en Teylers Museum (Haarlem).

Herinnering aan Loten

Op 25 februari 1789 overleed Loten in *Cour de Loo*. Hij werd bijgezet in de familiekerk op het koor van de Utrechtse Jacobijkerk. De Bataven verwijderden in 1795 zijn grafbord; de grafkerk is na restauratie uit de kerk verdwenen. Niets herinnert er meer aan deze Utrechtse *virtuoso*.

In de Londense Westminster Abbey echter, werd in 1795 een indrukwekkend monument voor Loten geplaatst. Lotens kwaliteiten werden in Engeland meer gewaardeerd. De Engelse natuuronderzoeker Thomas Pennant typeerde ze in 1798 als: 'een strikt eergevoel, integriteit, vrijgevigheid, eenvoud en grote wellevendheid. Al de tijd dat ik hem kende, leed hij vaak onder de zwaarste krampen in zijn borst die het hem maanden onmogelijk maakten om in bed te liggen. Over deze omstandigheden vertel ik alleen maar om aan zijn deugden toe te voegen die van ongeveinsde vroomheid en voorbeeldige berusting in de zwaarste ellende'.⁷

Noten

- 1 Alexander J.P. Raat, *The Life of Governor Joan Gideon Loten (1710-1789, a personal history of a Dutch virtuoso)* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2010) 832 blz., ISBN 978 90 8704 151 9; € 75,-
- 2 Boekhouder Jean Michel Aubert (1717-1762) maakte aquarellen van vlinders en topografische prenten op Macassar. Landmeter Pieter Cornelis de Bevere (1722-voor 1781) maakte aquarellen van vogels en planten op Ceylon en Java.
- 3 Veel documenten zijn bewaard in de Grothe Collectie en de Van Hardenbroek Collectie van Het Utrechts Archief. De citaten in dit artikel komen uit brieven in deze collecties. Voorts zijn veel stukken te vinden in het Van der Bruggen van Croy Archief (Regionaal Historisch Centrum Eindhoven). VOC-documenten over en van Loten zijn bewaard in het Nationaal Archief in 's-Gravenhage.
- 4 Citaat uit brief van Jacob Mossel aan Thomas Hope 15 oktober 1757 in Nationaal Archief inventaris 1.10.46 nr. 46.
- 5 Belle van Zuylen, *Oeuvres complètes*, deel II (Amsterdam 1979-1981) passim.
- 6 Verschillende wetenschappelijke instrumenten van Loten zijn momenteel bewaard in het Universiteitsmuseum in Utrecht. Lotens kaarten en topografische tekeningen zijn verspreid over collecties in het Rijksprentenkabinet (Amsterdam), Universiteitsbibliotheek (Leiden) en het Nationaal Archief ('s-Gravenhage).
- 7 Thomas Pennant, *The view of Hindoostan*, volume I (London 1798) 250.

De honden van de Heer blaffen niet meer

De dominicaanse aanwezigheid in Utrecht 1232-2010

Najaar 2010 verlaten de dominicanen of 'Predikheren' Utrecht. Honden van de Heer, 'Domini canes' werden ze spottend genoemd. Het Predikherenkerkhof herinnert aan hun middeleeuwse klooster; hun laatste taak was het pastoraat in Utrecht-West. Begonnen als ketterbestrijders in Zuid-Frankrijk werden ze later geharnaste contrareformatorische predikers. Verdreven, gebleven en opgegeven, dat is in het kort hun Utrechtse geschiedenis na 1580.

Gebeurtenissen van belang werden in de Middeleeuwen al snel omkranst met legendes, die, zoals het woord zelf al zegt, het verdienen om aandachtig te worden gelezen. Zo ging het ook met het klooster van de predikheren of dominicanen in Utrecht, hun eerste in Nederland. Deze stichting, gedaan vanuit Keulen, moet een bescheiden huis zijn geweest, waarvan we niet precies weten waar het gestaan heeft. Veel beter zijn we ingelicht over hun nieuwe klooster op de plek van het Predikherenkerkhof en de Predikherenstraat. Op 6 januari 1247 had in Keulen een ontmoeting plaats tussen Rooms-koning (de nog niet tot keizer gekroonde Duitse koning) Willem II en de dominicaan Albertus de Grote, een geleerde van Europese faam, van wie verteld werd dat hij zelfs bedreven was in zwarte kunst. Albertus bad de koning die dag, 'Dertiendag' (= de dertiende dag na Kerstmis) en liturgisch het feest van Driekoningen, in zijn klooster naar de

mis en naar de maaltijd te komen. Het was hartje winter, ijskoud, en er lag een dik pak sneeuw. Toch had Albertus de tafel in gereedheid laten brengen in de kloostertuin. Zodra het vorstelijk gezelschap gezeten was, verdween de sneeuw en liet een zomerse warmte overal bloemen en planten opbloeien, terwijl de vogels opgewekt floten. Maar direct na afloop van het feestmaal lieten de zon en de vogels het weer afweten, verdwenen de bloemen 'en werd de aarde mager en dor. Er lag opnieuw een pak sneeuw en het vroom weer zoals tevoren'.¹ Albertus' bedoeling was om grond en geldelijke steun te krijgen voor dat nieuwe Utrechtse klooster. In die opzet slaagde hij.

Met voorrang verdreven

Het Utrechtse klooster was een studiehuis. De dominicanen waren gesticht om de ketterij te bestrijden en op te treden als inquisiteurs. Om dat werk te kunnen doen, moesten ze goed thuis zijn in de theolo-

gie. De predikbroeders hadden veel invloed in de stad, onder meer door hun 'Onser Lieven Vrouwe Broederschap ter Jacopinen' (= Dominicanen). Maar ze preekten nu en dan ook buiten hun eigen kerk, bijvoorbeeld bij de jaarlijkse reliekentoning in de Dom op 22 juli, feest van Maria Magdalena en verjaardag van de kerkwijding. Ook de verhouding met de Utrechtse raad schijnt goed te zijn geweest. Tot aan de Reformatie. Twee keer, in 1566 en 1579 werden kerk en klooster van de dominicanen gebeeldenstormd en tenslotte werden ze vanwege hun fel anticalvinistische predicates met voorrang uit de stad verdreven. Slechts vijf zieke en bejaarde broeders mochten blijven op voorwaarde dat die zich niet meer in habijt zouden vertonen. In 1583 werden hun gebouwen nagenoeg geheel afgebroken en de stenen, tot de grafzerken toe, verkocht voor de fortificatie van de stad.² Maar de predikbroeders kwamen terug. Of liever: de achterblijvers werden haast geruisloos opgevolgd door medebroeders uit de Zuidelijke Nederlanden. Eind 16e, begin 17e eeuw waren meerdere dominicanen in Utrecht clandestien actief, steeds met het risico te worden opgepakt, beboet en verbannen. Hun eerste statie (vaste missiepost) was er al voor 1617 en heette *Sint Servaas onder de Linden*, gelegen aan het einde van de Nieuwegracht. Rond 1660 verhuisde deze kerkgelegenheid naar 'Het Dorstige Hartsteegje', nog steeds bemand door paters uit het Zuiden, veelal uit Antwerpen. Hetzelfde gold voor een

Verschijsing van Maria met kind aan Dominicus in een kloosterkerk. Schilderij van ca. 1500-1524 uit het Predikherenklooster. Maker onbekend.

□ COLLECTIE MUSEUM CATHARIJNECONVENT UTRECHT

tweede dominicanenstatie, opgericht bij de Wittevrouwenpoort, die maar kort heeft bestaan (1636- ongeveer 1660) en die werd overgeplaatst naar de Walsteeg. Het was een periode van overvallen, huiszoekingen,

boetes en gevangenisstraf voor de 'papen' in kwestie. Zo werd in 1632 pater Johannes Boudaen tijdens een dienst 'aan het altaar bij den kap gegrepen' en 'met zijn volle misgevaert tot een spectacel van alle men-

Ton H.M. van Schaik

Historicus, publicist en oud-redacteur van dit tijdschrift.

schen' naar het stadhuis gebracht en daar opgesloten. Een burger uit Woerden betaalde de aanzienlijke som om hem vrij te kopen.³

Antoniuspreek en Sterrenhof

Het kerkje van Sint-Dominicus aan de Walsteeg lag op een open terrein ongeveer tegenover de voormalige kapel van het Duitse Huis. Achter een poortje bevond zich een rijtje huizen en in één daarvan woonde de dominicaanse zielzorger. In de loop van de 18e eeuw groeide de kudde gestaag en onder het pastoraat van pater Vincentius van Ewijk (1840-1845) liep het aantal gelovigen zelfs op tot tegen de 2000. 'Geen gemeente te Utrecht is zoo groot en heeft een kerk zo klein als juist de mijne', klaagde hij.⁴ Pas in 1849 kon de bouw van een nieuwe kerk worden aangenomen, nadat daartoe eerst aan de Mariaplaats het perceel was aangekocht van de ontbonden sociëteit *De Koophandel* met kolfbaan en verdere aanhorigheden.⁵ Na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie werd de statie vanzelf een parochie (1855), zeven jaar later gevolgd door de kerkrechtelijke oprichting van een dominicaans klooster in de pastorie. Het gebouw bleef ondanks zijn duidelijke ligging aan de Mariaplaats in de volksmond 'de kerk aan de Walsteeg' heten. De kerk genoot een grote populariteit bij de katholieken uit de hele stad, wat voor een paterskerk niet ongevoen was. Zo was de Antoniusdevotie - elke dinsdagavond lof met Antoniuspreek - een van de hoogtepunten in het pre-radio- en televisietijdperk. De toeloop ervoor kwam van ver buiten de parochie.

DE DOMINIKANEN ZEVEN EEUWEN TE UTRECHT

Zo zag de ideale dominicaan er uit: met zwarte preekmantel, handen in de mouwen, de tegenstander recht in de ogen ziend. Omslag van C.H. Lambermonds boekje uit 1932.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

Aan de parochie was de *Liefdadige Vereniging van de H. Joseph* verbonden, die in 1873 een hoefijzervormig hofje met armenhuisjes liet bouwen, een vroeg voorbeeld van sociale woningbouw. Het hofje, gelegen tussen het nieuwe Utrechtse rechtsgebouw en een aantal bedrijfsgebouwen, is tot nu toe op wonderbare wijze aan de slopershamer ontsnapt. In 2008 is het complex gerenoveerd en door *Mitros* verkocht. De armenhuisjes zijn luxe appartementen geworden. Wat wél is gesneuveld, is het portret van pastoor Dominicus van Zeeland (1806-1892), stichter van het hofje (midden op de voorgevel), Net als de fakkel, symbool van de Orde en het wapen van de O.P. (Orde der Predikbroeders) is het tijdens de restauratie verdwenen en niet meer op de middengevel aangebracht. De lijfspreuk van de dominicanen *Laudare Benedicere et Praedicare* (Lofprijzen, Zegenen en Prediken) stond overigens in goudkleurige letters op de in

De povere restanten van het klooster getekend door L. P. Serrurier in de 18e eeuw.

□ DATERING: 1725-735. HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

een historiserende ratjetoestijl opgetrokken voorgevel van de kerk. Toen in 1880 de beide torens waren verzezen, bestemd om de klokken in op te hangen, klonk er voor het eerst sinds de Reformatie weer rooms gebeier in het stadscentrum. Wie daar - vergeefs overigens - tegen protesteerden waren niet de protestanten, maar de vlakbij kerkende oud-katholieken, die nog antipapistischer waren.⁶

Koehandel in de binnenstad

In 1939 moest de Dominicusparochie aan de Walsteeg worden opgeheven. Er waren eenvoudig te veel kerken op een te beperkt grondgebied dat geleidelijk dunner bevolkt werd. Geestelijke vader van de ingewikkelde koehandel en de herindelings van de parochies in de binnenstad

was de pastoor van de Willibrord aan de Minrebroederstraat H.Th. Mets (1891-1969), als persoonlijke vriend van aartsbisschop De Jong een man met veel invloed. De regeling kwam erop neer dat de dominicanen hun kerk zouden sluiten en gecompenseerd zouden worden met de Antoniusparochie in Lombok en later met een eventueel nieuw op te richten Dominicusparochie in Oog in Al. Zo geschiedde. Dit ondanks heftige protesten van de parochianen van 'de Walsteeg', die pas laat op de hoogte werden gebracht van de plannen maar toen dan ook vrijwel allemaal hun naam zetten op een handtekeninglijst die sluiting van hun kerk moest voorkomen. Het haalde niets uit, evenmin als stappen bij alle mogelijke kerkelijke autoriteiten tot aan de

Aan de Parochianen van „St. Dominicus“ Utrecht.

Er dreigt een groot gevaar, dat onze Parochie zal opgeheven worden.
Hierover loopen ernstige geruchten.

Wij zijn overtuigd, dat U dit erg ter harte zal gaan, daar U zonder twijfel
zeer aan Uwe Parochie-kerk gehecht zijt.

Er heeft zich nu een Comité uit de Parochianen gevormd, welke bij het
hoogste Kerkelijk Gezag pogingen in het werk zal stellen onze Dominicus-
parochie aan de Mariaplaats te behouden.

Wij verzoeken om Uw steun bij onze Actie en daarvoor Uwe handtekening
te plaatsen op de lijst, die U aangeboden wordt. De lijsten zullen aan-
geboden worden aan het hoogste Kerkelijk Gezag.

Het Comité:

pauselijke nuntius en zelfs de Heilige
Stoel toe. Op 3 maart 1940 werd in de
Dominicus het laatste lof gehouden
- met *Te Deum!* - waarna bij het leeg-
stromen van de kerk organist Hans
Ponten de melodie van Bachs *Wir set-*

*Vlugschrift (fragment), gedateerd 19 december 1938, van comité van verontruste parochianen van
‘de Walsteeg’. De ‘ernstige geruchten’ bleken maar al te waar.*

□ PARTICULIERE COLLECTIE

*Sluiting van de Dominicuskerk aan de Mariaplaats, zondag 3 maart 1940. Het lof is al ‘aan’, twee
heren in het middenpad zoeken nog een plaatsje. Deze foto was later als aandenken bij Van Wees
in de Bakkerstraat in twee verschillende formaten te koop voor 20 respectievelijk 60 cent.*

□ PARTICULIERE COLLECTIE

Dominicaans beraad in de pastorie aan de Kanaalstraat rond 1970. De magister generaal uit Rome, de hoogste overste van de Orde, is op bezoek. Hij zit in het midden, de kleinste van beide in zwart kostuum geklede heren. Midden voor met pijp: pater Jan Bruens, bouwpastoor van de Dominicus/Oog in Al. Verder met de klok mee de paters F. Schoof, Mählmann, Minke, van Aubel, Fons Merck, Nico de Pree, W. Marcellis, de gastheer Ben Mulder, pastoor van de Antonius, Chris Vijverberg, magister generaal Aniceto Fernandez, Bertrandus Melkert, pastoor van de Dominicus in Oog in Al, en tenslotte de paters Hoenselaar en Bakkers.

□ UIT: B. MULDER, EEN PAROCHIE ONDERWEG (UTRECHT 1977) 64 | PARTICULIERE COLLECTIE

zen uns mit Tränen nieder spielte. Een week later werd de afbraak van de kerk ter hand genomen, die in een mum van tijd haar beslag kreeg.⁷

Het gezag weet het beter

De Antoniusparochie, waarvan het gebied overigens tot 1903 - de datum van haar oprichting - onder de Dominicus had geressorteerd, was al evenmin blij met de wisseling van de wacht van wereldheren naar O.P. De pastoor, Bernardus Theodorus Gerritsen en zijn drie kapelaans Jansen, Middelkoop en Van Rhijn, waren in de arbeidersbuurt rond de Kanaalstraat buitengewoon gezien, terwijl van de dominicanen werd gevreesd dat zij voor Lombok veel te geleerd

en te deftig waren. Ook hier was er dus flink wat gemor, dat zowaar tot de kerkelijke autoriteiten doordrong. Bij de installatie van de eerste dominicaanse pastoor, Alexius Leijgraaff, op 10 november 1939 ging deken Th. J. M. Knuveler erop in met een armzalig gezagsargument dat in die dagen blijkbaar volstond. De katholieke krant *Het Centrum* is duidelijk: 'De deken hield zich ervan overtuigd, dat pater Leijgraaff een waardige opvolger zou zijn in de rij van pastoors der St Antoniusparochie. Nog vestigde de spreker er de aandacht op, dat vanuit de beperkte gezichtskring der parochies gezien er misschien reden zou zijn tot verdriet en critiek naar aanleiding van deze pastoorsverandering, maar dat

de beslissing van het hoge kerkelijk gezag, dat alles zoveel beter weet dan wij, moet geëerbiedigd worden.'⁸

Niet alleen de parochianen, ook de paters hadden hun verhuizing van de Mariaplaats naar de Kanaalstraat met enige moeite geslikt. In de binnenstad hadden zij met de katholieke middenstand te maken gehad, nu kregen zij een wijk met industriearbeiders en een hoog werkeloosheidspercentage als werkterrein.

De 'nette mensen' uit Oog in Al

De Orde was heel wat meer te spreken over het tweede deel van de overeenkomst met het Aartsbisdom: de toezegging van een nieuw op te richten Dominicusparochie in Oog in Al.

Die wijk leek meer op die in de binnenstad: ambtenaren, beambten en middenstanders. De dominicanen, die nooit in de verleiding zijn geweest zichzelf of hun theologie te laag in te schatten, stelden zich voor dat dit een parochie zou zijn waar zij nieuwe kandidaten voor hun orde zouden kun-

nen rekruteren. Het was een idee dat ondanks enkele beginnende pogingen in die richting een illusie zou blijken te zijn. Op 22 november 1951 consacreerde Mgr. B.J.Alfrink de als neo-basiliek gebouwde Dominicuskerk in het hart van Oog in Al.

De bouwpastoor, pater J.Bruens, vierde in 1955 zijn zilveren priesterfeest, een gelegenheid waarbij een ouderwets parochiefeest werd gevierd met als klapstuk de aanbidding van een nieuw orgel. Volgens een sluitende berekening had elk huishouden in de parochie daaraan gemiddeld f 50,- bijgedragen, voor die tijd een aanzienlijk bedrag. Het instrument werd ingespeeld met een concert van Albert de Klerk. Een feestavond in het NV-Huis aan de Oudegracht zette de aanwezigen een revue voor waarin de hebbelikheden van de 'nette mensen uit Oog in Al' op een milde manier te kijk werden gezet. Zo was er een sketch van de orgelman die een tientje kreeg, omdat mevrouw hem niet helemaal had verstaan en meende dat het om het orgelfonds ging. Overigens laten de foto's van die dag ook iets zien van de aspiraties van de paters: de misdienaars droegen in de kerk onder hun superplie een mini-dominicaans habijt inclusief scapulier in plaats van de elders gebruikte zwarte toog.⁹ Maar in plaats van nieuwe roepingen kreeg de kerk met iets geheel anders te maken, namelijk een diepe crisis, die vanaf het einde van de jaren zestig een drastische daling van de kerkelijke participatie teweegbracht. De nasleep van het Tweede Vaticaans Concilie

leidde bovendien tot een tweespalt die ook de dominicanen niet onberoerd liet. Zo werd in 1985, het jaar waarin de paus Nederland bezocht, de Acht-Mei-Beweging opgericht, die 'het andere gezicht' van de Nederlandse kerk moest laten zien, en die in het Utrechtse Giordano Brunohuis van de dominicanen in de Brigittenstraat haar intellectuele en organisatorische brandpunt had. In die buitengewoon progressieve gemeenschap werden in de jaren 60 en 70 allerlei experimenten beraamd en uitgevoerd, die stuk voor stuk zijn gestrand. Intussen is in 2003 ook de Acht-Mei-Beweging opgeheven en heeft de Nederlandse provincie van de dominicanen zichzelf leeg vernieuwd.¹⁰ De vergrijzing van de orde noodzaakte de leiding de parochies van de O.P. een voor een af te stoten en terug te geven aan de bis-

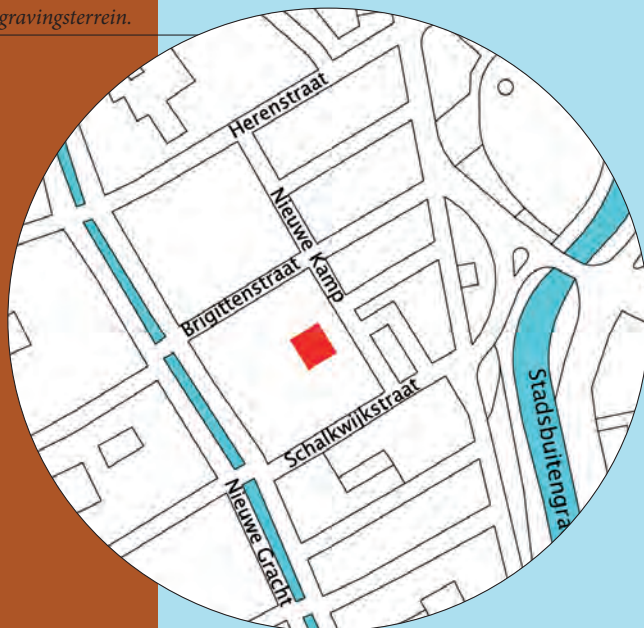
Pastoor Bruens van de Dominicus in Oog in Al is 25 jaar priester. Hij loopt tussen zijn twee kapelaans Kösters en Beckers. De misdienaars dragen een mini-uitvoering van het dominicaans habijt. Het is dinsdagavond 19 juli 1955.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

dommen. Dat gebeurde ook met de Antonius en de Dominicus in Utrecht-West. Daarmee komt de aanwezigheid van de predikheren in de Domstad na bijna acht eeuwen aan een eind.

Noten

- 1 S.Wolfs, *Middeleeuwse Dominicanenkloosters in Nederland* (Assen 1984) 243-287. De legende bij C.H.Lambermond, *Gedenkboekje bij het zevende eeuwfeest der dominikanen te Utrecht 1232- 1932* (Utrecht/Nijmegen 1932) 6-7.
- 2 A. van Hulzen, *Utrechtse kloosters en gasthuizen* (Baarn 1986) 40.
- 3 Lambermond, a.w., 25- 26.
- 4 J.van Campen, 'Bij het zevende eeuwfeest der Dominicanen'. Reeks artikelen in de *Utrechtsche Courant* van 22 en 29 oktober en 8,9, 10, 11 en 14 november 1932 (afzonderlijke overdruk).
- 5 *Inventaris R.K. Parochies in de stad Utrecht* (GA Utrecht 1993) 37.
- 6 *Inventaris R.K. Parochies* 47 (nr 82).
- 7 Over de sluiting van de kerk: *Utrechtsche Courant* van maandag 3 maart 1940.
- 8 *Het Centrum* 11 november 1939.
- 9 *Album zilveren priesterfeest p. Bruens o.p., juli 1955* in: Archief Dominicusparochie. Overigens moesten de misdienaars zich ook de dominicaanse misritus eigen maken, die op enkele punten afweek van de Romeinse. Datzelfde gold voor het gregoriaans dat werd gezongen uit het eigen Graduale van de Dominicaanse Orde.
- 10 Voor de ontwikkelingen binnen de Nederlandse provincie van de O.P.: Marit Monteiro, *Gods Predikers. Dominicanen in Nederland (1795- 2000)* (Hilversum 2008) vooral deel IV: Zoeken naar vrije ruimte (1965 - 2000).

Broeders en zusters aan de Nieuwe Kamp

Archeologisch onderzoek naar een laatmiddeleeuws kloosterterrein

Een broeder- en een nonnenklooster, een armengasthuis, een schuttersbaan, een noodhospitaal en burgerwoningen: archeologen troffen aan de Nieuw Kamp sporen aan van verschillende bewoners en gebruikers die het terrein sinds de 14e eeuw bevolkten. In combinatie met uiteenlopende historische bronnen vertellen de vondsten - waaronder een zeldzame gouden ring - het verhaal van zo'n 700 m² binnenstad.

Archeologen van de gemeente Utrecht, onder wie Annette Bakker en Gerben van Veen, hebben de opgraving aan de Nieuwe Kamp, op het terrein van een laatmiddeleeuws klooster, uitgevoerd.¹ Het opgravingsterrein lag in een gebied dat al in de Middeleeuwen werd aangeduid als Oudelle ('oud dal'). Dit gebied bevond zich in het zuidoostelijk deel van de binnenstad, tussen de Nieuwegracht aan de westzijde en de stadsbuitengracht aan de oostzijde. De naam Oudelle doet vermoeden dat het gebied reeds in de Middeleeuwen bekend stond vanwege een lage ligging. Tijdens eerder onderzoek in de Herenstraat namen archeologen dan ook een smalle, noord-zuid georiënteerde riviergeul waar. Ook tijdens de opgraving in 2003 troffen de archeologen 5 meter ten westen van (en parallel aan) de Nieuwe Kamp deze 6 meter brede en 1,5 meter diepe geul aan. Deze geul, mogelijk ontstaan tijdens één van de diverse overstromingen in de tweede helft van de 12e eeuw, bleef tot in de eerste helft van de 14e eeuw watervoerend. In zijn laatste fase zal de waterstand beduidend lager zijn geweest en viel de bedding misschien zelfs wel droog, waardoor de Oudelle zijn naam kreeg. De Oudelle duikt voor het eerst op in de historische bronnen in een oorkonde uit 1252, die vermeldt dat een groot deel ervan verworven werd door het kapittel van Oudmunster. Er is sprake van een 'camp', een groot onbebouwd gebied binnen een omsloten stad. Dit deel van de stad behield dan ook nog lang nadat het in de 12e eeuw onderdeel van de ommuurde stad was geworden, een agrarisch karakter.

Broeders in de Oudelle

Het kapittel van Oudmunster gaf in 1360 toestemming aan de broederschap 'Maria in de Wijngaard' om een armengasthuis op te richten in de Oudelle. In 1370 mochten de broeders bovendien bij hun armengasthuis ook nog eens een kapel bouwen. De kapel en het gasthuis lagen nabij de (nog te graven) Nieuwegracht, grofweg midden tussen de huidige Brigittenstraat en de Schalkwijkstraat. In de zuidelijke zijgevel van Nieuwegracht 54 is nog de top van een gotisch spitsvenster zichtbaar, dat vermoedelijk behoorde tot de kloosterkerk.

De opgraving in 2003 vond plaats op het achterterrein van de broeders, dat zich vermoedelijk uitstreckte tot aan de laagte die de riviergeul had achtergelaten. Uit het archeologisch onderzoek bleek dan ook dat de oostelijke rivieroever tot aan het begin van de 15e eeuw niet werd gebruikt. Op de westoever bevonden zich zeven afvalkuilen van rond 1400. Deze waren gevuld met etensresten (eierschalen, mosselen, visgraten en bot) en overige vondsten, waaronder veel aardewerk. Dit aardewerk bestond uit 'standaard' laatmiddeleeuws gebruiks-aardewerk, waaronder kommen, kannen, grappen (kookpotten) en bakpannen. Twee steengoed drinkschaaltjes duiden op de consumptie van wijn en vormen een aanwijzing voor een zekere mate van welstand van de broeders.

De eerste steenbouw

Rond 1400 dempten de broeders de riviergeul, waarna ze hun terrein naar het oosten toe tot aan de Nieuwe Kamp uitbreidden. Van een achterterrein waar slechts marginale activiteiten plaatsvonden, ontwikkelde het zich nu tot een intensief gebruikt deel van het gasthuiscomplex.

Opgravingsplattegrond met de belangrijkste structuren en gebouwen.

□ KAART: E. VAN WIEREN

Aan de noordzijde van het opgravingsterrein werd midden op de gedempte geul een circa 5 meter lang gebouw neergezet (gebouw A), waarvan de fundamenteën van de zuid- en oostgevel werden teruggevonden. Waarschijnlijk was het een schuur met mogelijk grote deuren in de westgevel. Enkele meters ten zuiden van dit gebouw legden de broeders aan het einde van de 14e eeuw midden op de geulvulling een waterput aan, bestaande uit een ingegraven eikenhouten wijnvat (zie p. 162). Op het vat bevond zich een opvallend merkteken, vermoedelijk ingekerfd door de wijnhandelaar of wijnboer. Het teken is waarschijnlijk

een soort Christusmonogram en mogelijk was de wijn dan ook afkomstig van een kloosterlijke wijngaard. Gezien de naam van de broederschap ('in de Wijngaard') is het zelfs mogelijk dat deze wijngaard in bezit van de broeders zelf was. Desondanks wijzen vrijwel alle vondsten uit deze periode er echter op dat het kloosterleven van de broeders in de periode van 1360 tot ongeveer 1407 vrij simpel en pover was. In dit opzicht leefden de monniken blijkbaar het leven dat van hen verwacht werd, met als enige uitspatting bij tijd en wijle een schaalje wijn, mogelijk afkomstig van een eigen wijngaard.

Ingegraven eikenhouten wijnvat als onderdeel van een 14e-eeuwse waterput. Detail: merkteken, vermoedelijk ingekerfd door de wijnhandelaar of wijnboer.

□ FOTO'S: G. VAN VEEN EN S. LANGE (DETAILOPNAME)

Intrede van de zusters

Vanaf 1407 moesten de broeders hun terrein delen met een zusterschap. Deze zusters, behorend tot de Derde Orde van Sint-Franciscus, vestigden zich op het achterterrein van de broeders, in de hoek van de Brigittenstraat en de Nieuwe Kamp (dat wil zeggen binnen de grenzen van het opgravingsterrein). De strook grond tussen de kort daarvoor gedempte riviergeul en de Nieuwe Kamp was een goede locatie om, onder hoede van de broederschap, hun gemeenschap te stichten. In 1447 kregen de zusters toestemming om de erven

en huizen tussen het gasthuis en de Brigittenstraat te kopen en daarop een kapel te bouwen. In de huizen van Brigittenstraat 5, 7 en 9 zijn grote delen van deze (later geheten) Driekoningenkapel waargenomen. Deels is deze kapel met een houten tongewelf tot de volle oorspronkelijke hoogte van 11,5 meter bewaard gebleven (afb. hiernaast). Daarnaast gaven de zusters opdracht tot de bouw van diverse andere panden, waarvan tijdens de opgraving restanten zijn aangetroffen. Gebouw B, dat vanwege de ligging op de slappe geulvulling aan de oostzijde was voor-

zien van een stevige fundering, was zo'n 3,5 meter breed en vermoedelijk zo'n 7 meter lang. Ten zuidwesten ervan werden enkele 15e-eeuwse afvalkuilen gegraven. Oostelijk van gebouw B kwamen langs de Nieuwe Kamp enkele stenen gebouwen te staan, die later samengevoegd werden tot gebouw C. Direct ten noorden hiervan verrees een groot en massief pand van ongeveer 5 bij 10 meter, voorzien van een diepe kelder (gebouw D). Met muren tot 50 centimeter dik moet dit een voornaam en beeldbepalend gebouw zijn geweest. Direct ten westen hiervan werd een 4,5 meter breed en bijna 6 meter lang gebouw neergezet, waarvan de onderzoekers een deel van de begane grondvloer aantreffen (gebouw E). Helaas kon het archeologisch onderzoek van geen enkel gebouw de oorspronkelijke functie bepalen. Een opvallende vondst uit deze zusterfase is een mesheftbekroning met een afbeelding van Birgitta en (mogelijk) Augustinus van Hippo (beschermheilige van boekdrukkers en theologen) op de achterzijde (zie p. 164).

Ruil tussen broeders en zusters

In 1484 traden de zusters toe tot een kloosterorde die was opgericht door Birgitta van Zweden. In de leefregel die ze voorstond, stond het lijden van Christus centraal en de zusters droegen dan ook een ring, waarop de gekruisigde Christus, de maagd Maria en Johannes de apostel stonden afgebeeld. Traditioneel werden nonnen als bruid van Christus gezien en hun ring symboliseerde hun liefde en toewijding aan Christus. Tijdens de opgraving troffen de opgravers een bijzondere gouden ring aan, die weliswaar was voorzien van andere afbeeldingen, maar desondanks doet denken aan zo'n Birgittinessenring. Centraal staat het

Gedeelte van het houten tongewelf van de voormalige Driekoningenkapel op de zolder van Brigittenstraat 5.

□ FOTO: HET UTRECHTS ARCHIEF

gelaat van Christus met doornenkroon, geflankeerd door de zegenende hand van God en een duif, die de Heilige Geest symboliseert (zie p. 165). De ring dateert vermoedelijk uit de tweede helft van de 15e eeuw en heeft op de onderzijde de naam 'Beatrix' gegraveerd. Volgens onderzoek komt de naam Beatrix niet voor onder de Birgittinessen in Utrecht.² Mogelijk was de ring eigendom van Beatrix Gout, priorin in het Birgittenklooster te Soest. Dit klooster werd in 1543 geplunderd, waarna Beatrix op de vlucht in het gasthuis van het Birgittenklooster aan de Nieuwe Kamp terechtkwam. Hoe haar ring vervolgens in de vroeg 17e-eeuwse beerkelder van gebouw D belandde, zullen we nooit weten.

Bij de toetreding tot de orde van de Birgittinessen in 1484 werd een akte opgesteld, die de ruil van onroerende goederen tussen de zusters en de broeders regelde. De zusters kregen onder meer de 'bruederscap kerck' langs de Nieuwegracht met het gasthuis, de broeders namen de zusterkapel in de Brigittenstraat en de gebouwen A tot en met E in gebruik. De zusters ontplooiden op hun nieuwe terrein langs de Nieuwegracht wederom allerlei bouwactiviteiten. Ten noorden van de kerk lieten ze rond 1500 een fors kloostergebouw neerzetten, waarvan in de voorgevel van Nieuwegracht 48 nog

een grotendeels intacte, typisch laatmiddeleeuwse gootlijst van geprofileerde bakstenen te zien is. Daarnaast verrees in de 16e eeuw op de hoek Nieuwegracht en Brigittenstraat een L-vormig gebouw.

Ook de broeders zaten niet stil. Gebouw E werd gesloopt en ten noorden van gebouw D werden twee kleine huisjes opgetrokken. De eenvoudige bouwwijze en de beperkte grootte hiervan doen vermoeden dat het zogenaamde 'kameren' betreft, eenvoudige huisvesting voor de armen die zorg nodig hadden. Gebouw D bleek niet te voldoen aan de wensen van de broederschap

Een messing mesheftbekroning met een afbeelding van Birgitta op de voorzijde en (mogelijk) Augustinus van Hippo (beschermheilige van boekdrukkers en theologen) op de achterzijde.

□ FOTO: H. LÄGERS

en een grote verbouwing volgde. Aan de straatzijde maakten de broeders diverse kleine vertrekken, terwijl aan de westzijde een lange gang de toegang tot deze kamertjes verschaftte. Door het samenvoegen van meerdere kleine panden ontstond gebouw C.

In de zuidwesthoek van het opgravingsterrein troffen de archeologen een grote afvalkuil uit de late 16e eeuw aan. Mogelijk zijn hierin onder meer de bezittingen gestort die de broeders moesten achterlaten bij hun gedwongen vertrek na de Reformatie aan het einde van de 16e eeuw. Het aardewerk bestaat uit standaard huishoudelijk goed en het weinig luxe gebruiks aardewerk past goed in de context van een armen-gasthuis. De scherven zijn afkomstig van bakpannen, grappen (kookpotten), kannen, kommen, koppen, borden, pispotten, komforen (om pannen warm te houden), bloempotten, zalfpotjes, vetvangers, testen (bevat kooltjes voor in een stoof), lekbakken en

olielampjes. Een miniatuur-bakpannetje werd waarschijnlijk gebruikt om kleine lek-kernijen te bakken. Typerend voor kloostercontexten is een pijpaaarden reliëf bestaande uit een spreuk en de afbeelding van een onbekende heilige.

Vertrek broeders, komst noodhospitaal

Als gevolg van de Reformatie werden veel kloosterorden opgeheven en ook de broeders en zusters langs de Nieuwegracht ont-kwamen niet aan onteigening. Terwijl het de nonnen werd gegund om tot hun dood op het terrein te blijven wonen, kwamen de broeders met een klein pensioen op straat te staan. Een deel van de kloostergebouwen ging over in particulier bezit en werd ver-bouwd of gesloopt om plaats te maken voor burgerlijke huizen. In 1583 kregen schutters

toestemming om schijf te schieten in de voormalige kloostertuin en raakte het koor van de kerk beschadigd. Een bron uit die tijd vertelt ons dat 'de kerk zelf in het koorge-deelte beschadigd is in het jaar 15[83], toen die plaats aan de schutterij werd afgestaan, hoewel de kerk niet lang daarna terugge-given is aan de zusters. Grafstenen zijn er nog maar weinig over, en de ramen zijn voor het merendeel vernield'.³ Uit de eerder ver-melde laat 16e-eeuwse afvalkuil zijn dan ook twee fragmenten gebrandschilderd glas afkomstig. De vondst van zeventien karabijn- en musketkogels, die alleen door legers werden gebruikt, houdt vermoedelijk eveneens verband met deze schietoefenin-gen van de schutterij.

De Staten van Utrecht besloten in 1603 om bij de Driekoningenkapel een noodhos-

Wit- en roodbakkende zalfpotten uit de beerkelder van gebouw D die zijn gebruikt in het noodhospitaal uit het begin van de 17e eeuw.

□ FOTO: H. LÄGERS

Het gelaat van Christus met doornenkroon; centrale afbeelding van een gouden ring met de naam 'Beatris' gegraveerd op de achterzijde, uit de tweede helft van de 15e eeuw.

□ FOTO: H. LÄGERS

waaronder het noodhospitaal bekend is komen te staan - het Driekoningengasthuis -, dezelfde is als het gasthuis dat de broederschap al lang beheerde.

Van het noodhospitaal troffen de opgravers helaas geen spoor meer aan. Waarschijnlijk echter werden ook de gebouwen C en D als noodhospitaal ingericht. De kelder van gebouw D fungeerde nu als beerkelder en werd gevuld met een dikke laag beer en afval. Het aardewerk uit deze kelder omvat weliswaar vrijwel het volledige scala aan huishoudelijke gebruiksvoorwerpen, maar er zijn opvallende accenten waar te nemen. De helft bestaat uit voorwerpen voor het opdienen en consumeren van voedsel en drank: kannen, borden, kommen, papkommen, komforen, ploischotels, zoutvaten en mosterdpotten. Opvallend in deze categorie zijn vier papkommen met drie (in plaats van de gebruikelijke één of twee) oren. Een bedlegerige zieke kon hiermee zijn dagelijkse kostje met behulp van twee oren aan de papkom makkelijk aanpakken, terwijl zijn verpleger hem het voorwerp met het resterende derde oor kon aanreiken.

De functiegroep 'opslag en voedselbereiding' is veel minder pregnant aanwezig (22 procent van de gevonden objecten). Vermoedelijk bevond de gaarkeuken zich dan ook in het hoofdhospitaal in het Catharijnegasthuis. Voorwerpen met een sanitaire functie (pispotten en een ondersteek) of medicinale functie (zalfpotten) maken 12 procent uit van het totaal (afb. boven). Keramiek die een functie vervulde bij het ver-

warmen en het verlichten van de patiënten en hun verzorgers vormt zo'n 10 procent van het totaal. Het bestaat uit olielampjes, testen en vuurstolpen (om 's nachts het vuur af te dekken).

Het aardewerkspectrum vertelt ons dat de vondsten uit de beerkelder van gebouw D afkomstig zijn uit de ziekenzaal van het 17e-eeuwse militaire hospitaal. De bewoners van dit hospitaal waren immers gewonde en zieke soldaten, die het bed moesten houden. Zij konden hun eten niet zelf bereiden en hadden medische verzorging nodig. Bedlegerig of weinig mobiel als zij waren, verbleven zij op een verwarmde ziekenzaal, waar door verzorgend personeel hun voedsel van elders werd opgediend. Voor hun dagelijkse behoefte beschikten zij over een pispot, terwijl zij ter plekke medische verzorging en medicijnen zullen hebben gekregen. Er werd een steel van een roodbakkende bakpan aangetroffen, waarop een lineaire, harkachtige afbeelding is ingekrast, die ongetwijfeld het eigendomsmerk van een zieke soldaat was. Waarschijnlijk wenste hij niet dat er door andere patiënten uit zijn pannetje werd gegeten.

De gelijksoortigheid van een groot aantal vondsten is opvallend en wijst op grootschalige (en waarschijnlijk goedkope) inkoop van voorwerpen. Eveneens vermeldenswaardig is de armtierige status waarop veel vondsten wijzen: onder de voorwerpen bevinden zich misbakfels, keramiek van inferieure kwaliteit met barsten en scheu-

pitaal in te richten voor zieke en gewonde soldaten uit de Tachtigjarige Oorlog. Aangezien de broederschap al sinds haar oprichting een gasthuis bestuurde, ligt het voor de hand dat het stadsbestuur er voor koos om juist hier een dependance van het Catharijnegasthuis te vestigen. Het is zelfs goed mogelijk dat de naam

ren en voorwerpen die getuige de sterke slijtage langdurig zijn gebruikt en soms zelfs na breuk zijn doorgebruikt.

Van noodhospitaal tot woonhuizen

In 1633 werd het noodhospitaal opgeheven en ging het stadsbestuur over tot verkoop van het oude kloosterterrein met opstanden aan de Utrechtse burgerij, waarna de vrijwel volledige afbraak van de oude kloostergebouwen en de nieuwbouw van woonhuizen volgde. Het aangetroffen kinderspeelgoed uit deze burgerlijke periode laat zien dat voor het eerst in bijna drie eeuwen een nieuwe bevolkingsgroep bezit nam van het terrein en de gebouwen. Vrolijk kindergejoel zal voor eens en altijd de serene rust van het voormalige kloosterterrein hebben doorbroken.

De Driekoningenkapel werd opgesplitst tussen verschillende eigenaren. Binnen de kapel brachten die scheidingsmuren aan en de panden ontwikkelden zich vanaf dat moment grotendeels onafhankelijk van elkaar. De gebouwen C en D werden drastisch verbouwd. De nieuwe bewoners haalden de beerkelder van gebouw D grotendeels leeg en verdeelden de kelder met behulp van een scheidingsmuur in twee aparte keukenkelders (foto hierboven). In beide kelders legden ze een plavuizenvloer en metselden ze een haard.

Als gevolg van de slappe ondergrond van beer en puin onder de keldervloeren ontstonden er ernstige verzakkingen. In één van de kelders hoogden de bewoners de vloer minstens eenmaal op en legden ze een nieuwe tegelvloer. Ook in de andere kelder gebeurde dit, maar bleef de vloer desondanks verzakken. De verzakkingen, die waarschijnlijk ook gepaard gingen met stank van de beer onder de vloeren, zullen

De twee 17e-eeuwse keukenkelders in gebouw D. (Nieuwe Kamp rechts op de foto.)

□ FOTO: G. VAN VEEN

ertoe bijgedragen hebben dat deze keukenkelders in het begin van de 19e eeuw in het ongereede raakten en opgevuld werden met puin. De strook langs de Nieuwe Kamp verloor vanaf dat moment veel van zijn status en op de kadastrale kaart van 1832 werd van

alle erven langs de Nieuwe Kamp (inclusief gebouw D) het gebruik dan ook omschreven als 'stal'. Daarmee lijkt de Oudelle na bijna 500 jaar weer teruggekeerd te zijn bij de agrarische functie die het tot voor de komst van de broeders had vervuld.

Noten

- 1 De opgraving vond plaats in de zomer van 2003. Alle details zijn pas sinds kort beschikbaar dankzij het dit voorjaar verschenen rapport van de opgraving (Van Veen 2010).
- 2 Schriftelijke mededeling van U. Sanders-Olsen.
- 3 Van Buchel, *Monumenta* [...] 240.

Literatuur

- Brondgeest, P.Q., *Bijdragen tot de geschiedenis van het gasthuis, het klooster en de balije van St. Catharina der Johanniter-riders en van het Driekoningengasthuis te Utrecht* (Hilversum 1901).
- Bruijn, M.W.J. de, *Husinghe ende Hofstede. Een institutioneel-geografische studie van de rechtspraak over onroerend goed in de stad Utrecht in de middeleeuwen* (Utrecht 1994).
- Buchel, A. van, *Monumenta passim in templis ac monasteriis Traiectinae urbis atque agri inventa*, (origineel berust in de bibliotheek van Het Utrechts Archief, nr. XXVII L 1, vertaald door C.G.M. Smit) (zonder jaar, zonder plaats).
- Groot, H. de, 'Herenstraat', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de gemeente Utrecht over 1982* (Utrecht 1982) 57-58.
- Kipp, A.F.E., 'Brigittenstraat 1-9', in: *Archeologische en bouwhistorische kroniek van de gemeente Utrecht 1981* (Utrecht 1982) 24-27.
- Lindblom, A., *Birgittinerringen* (Linköping 1956).
- Sander-Olsen, U., *The Birgittine Order in the Netherlands through 600 years: An Overview* (Uppsala 2003).
- Sander-Olsen, U., *The habit of the Order of St. Birgitta of Sweden* (Kopenhagen 2003).
- Veen, G.R. van, De broederschap 'Maria in de Wijngaard' en 'onser liever vrouwe in die Sonne'. Archeologisch onderzoek naar twee kloostergemeenschappen aan de Nieuwe Kamp in Utrecht, Basisrapportage Archeologie 12 (Utrecht 2010).

Zoeken naar een stadsplein

'Utrecht is geen pleinenstad'. Ook al doen Gerrit Jansen en Kees Visser in *Stadsplein Utrecht* nog zo hun best het tegendeel aan te tonen, die veel geuite mening blijft gerechtvaardigd als het gaat om de aanwezigheid van een of meer grote, centrale pleinen die het hart vormen van een stad. In het eerste deel van het boek beschrijft Gerrit Jansen in een historisch overzicht waarom Utrecht geen Grote Markt of Place Royal kent en hoe een ooit levendig plein als het Vredenburg kon verloederen. In het tweede deel laat Kees Visser zien dat Utrecht weliswaar géén centraal plein als brandpunt van de stad kent, maar dat er wel zoiets als een 'Stadsplein Utrecht' bestaat, gevormd door Mariaplaats, Damplein, Janskerkhof, Neude, Stadhuis en omgeving, Vredenburg en de straten die deze pleinen met elkaar verbinden. De voorstellen die de auteurs doen om deze zes pleinen en hun 'en-suite' (de verbindende straten) te verbeteren verdienen alle aandacht van bestuurders, bouwers en bewoners van de stad. De foto's en plattegronden ondersteunen hun pleidooi voor een samenhangende visie en plan voor Stadsplein Utrecht.

Gerrit Jansen en Kees Visser, Stadsplein Utrecht, een zoektocht. Utrecht: Gusto, 2010. 123 p. ISBN 978 90 77348 12 3. €19,50.

Monument voor FC Utrecht

33,5 cm hoog, 25 cm breed, 5 cm en 600 bladzijden dik, ruim 4 kilo zwaar. Het eerste dat opvalt aan het boek over *40 jaar FC Utrecht* is de indrukwekkende omvang. Gelukkig heeft dit 'Officieel Jubileumboek' ook inhoudelijk veel te bieden. Het beschrijft - in een prettige, toegankelijke stijl - niet alleen het wel en wee van de rood-witten, maar ook van de drie (!) Utrechtse clubs uit de eerste en eredivisie die in 1970 fuseerden om (een financiële) ondergang te voorkomen: DOS (opgericht in 1901, landskampioen in 1958), Velox (1902) en Elinkwijk (in 1919 ontstaan als een buurtvereniging in de toenmalige gemeente Zuilen). Aan de geschiedenis van die roemruchte voorgangers is - terecht - een kwart van het boek gewijd. Daarna volgen acht hoofdstukken waarin steeds een periode van vijf jaar FC Utrecht aan bod komt. Die worden afgewisseld door portretten van 'iconen' (van DOS-midvoor Piet Dumortier tot speler en trainer Foeke Booy) en stukken over speciale gebeurtenissen en onderwerpen (zoals de voortijdige dood van spelers Ries van den Bogert (DOS, 1964) en David di Tommaso (2005), maar

ook 'BN'ers in de Galgenwaard' en '25 doelpunten om nooit te vergeten'). Het laatste kwart van het boek bevat alle cijfers over de seizoenen 1908 - 2010.

40 jaar FC Utrecht laat zien hoe het aanzien van het voetbal in honderd jaar ingrijpend is veranderd met als trefwoorden commercialisering (en voortdurende geldproblemen!), professionalisering en internationalisering (in de samenstelling van het elftal en het streven 'in Europa' te spelen). Constante is een trouwe supportersschare voor wie de FC meer is dan alleen maar een voetbalclub. Het 'volkse' karakter van zijn voorgangers is bij FC Utrecht behouden gebleven, ook al zijn de sociale verbanden die DOS, Elinkwijk en Velox vertegenwoordigden al lang verdwenen. Dat deze pil schitterend is geïllustreerd behoeft geen nader betoog.

Martin Donker en Ton de Ruiter, 40 jaar FC Utrecht en de historie van DOS, Elinkwijk en Velox. Rotterdam / Zeist: Uitgeverij de Buitenspelers / Voetspoor - Boek op maat: 2010. 606 p. ISBN 978 90 71359 24 8. €69,00.

Wandeling langs gevelstenen

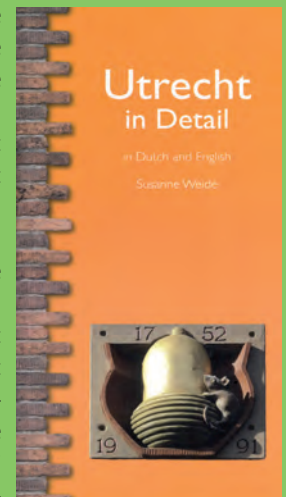
Waar bevinden zich huizen met de naam 'De (witte) Olifant'? Waar is de oudste gevelsteen ingemetseld? Wie maakte het gouden vrouwenhoofd van Den Gulden Coppe (Oudegracht 161)? Wie een speur- of puzzeltocht door de Utrechtse binnenstad uit wil zetten, kan veel plezier beleven aan

het boekje Utrecht in detail. Dat beschrijft een wandeling die begint bij de Domtoren en die verder voert langs vele gevelstenen van huizen aan weerszijden van de Oudegracht tussen Jansbrug en Geerteburg. Wie echter meer wil weten van de monumenten en de geschiedenis van het gebied zal een extra gidsje mee moeten nemen.

De oudste gevelsteen is overigens ingemetseld in de Domtoren (1321), Pieter d'Hont is de beeldhouwer van het vrouwenhoofd en de huizen 'Olifant' bevinden zich aan de Oudegracht 299 en de Lijnmarkt 35. Beide hebben een gevelsteen van een olifant, al doet de tweede meer denken aan een dik hondje met de tong uit

zijn bek. Wist de maker in 1736 niet goed hoe een olifant eruit ziet? Ook het gidsje lost dat raadsel niet op.

Susanne Weide, Utrecht in detail. Utrecht: Stichting Het Utrechts Gevelteken Fonds: 2010. 40 p. ISBN 978 90 76940 55 7. €7,50.

Provinciale Grens-palen

Reactie op 'Paal met verhaal 2'

Met veel belangstelling lezen wij het artikel over de 'Mussertpaal' in *Oud-Utrecht* 2010 nummer 3 (juni). In Houten vindt men ook dergelijke 'Mussertpalen'. De oude provinciale weg naar Schalkwijk was rijkelijk omgeven met deze opvallende betonnen palen met het provinciewapen erop. Als aanvulling op het artikel het volgende:

De letters 'PG' op de betonnen paaltjes staan voor 'Provinciale Grens'. Met grens wordt de eigendomsgrens bedoeld, de grens die vastgelegd is bij het kadaster. Bij de uitbreiding van het provinciale wegnnet volgens het plan van 1927, een plan dat ontwikkeld was door Anton Mussert, ingenieur bij de Provinciale Waterstaat, werden stroken land aangekocht. Bij deze aankoop werd al rekening gehouden met een eventuele uitbreiding in de toekomst, zoals een verbreding of de aanleg van een fietspad.

De palen markeerden dus het provinciale eigendom ten opzichte van de omwonenden. Ze waren niet makkelijk te verplaatsen, want ze hebben een totale lengte van 135 cm en ze konden bovendien ondergronds voorzien worden van twee kruislingse ijzeren staven. De paalkant met de letters PG staat van de weg af naar de aanwonenden gericht, de drie paalkanten met het Utrechtse provinciewapen naar de weg en de twee zijkanen. De palen hadden dus geen enkele functie voor de weggebruikers.

De palen verdwijnen de laatste tijd in versneld tempo uit het landschap. Ze staan op een kwetsbare plek en aanwonenden denken dat de palen op hun grondgebied staan (van de weg af gezien aan de overkant van de berm-sloot) wat vaak nog altijd niet zo is.

Hoewel de palen geen monumentale status hebben, zijn ze toch de moeite waard om zoveel mogelijk te behouden. Dat kan door de achtergrond van deze en andere (grens)palen onder de aandacht van het publiek te brengen.

Bert van der Houwen en Hans Schemmekes

(leden van de Monumentenwerkgroep van de Historische Kring Tussen Rijn en Lek)

Een fietsroute langs grenspalen in Schalkwijk en 't Goy is gratis verkrijgbaar bij het Gemeentehuis Houten, Onderdoor 25 in Houten. Het boekje bevat ook een beschrijving van de verschillende grenspalen die in de gemeente Houten aanwezig zijn.

De volgende aflevering in de serie 'Paal met verhaal' verschijnt in het decembernummer.

Eigentijdser, interessant voor jongeren en samen met anderen

Bestuur Vereniging Oud-Utrecht kiest voor nieuw beleid

Een vernieuwde website, een digitale nieuwsbrief, betrekken van jongeren bij de vereniging en samenwerkingsprojecten met andere organisaties.

Als het aan het bestuur van de vereniging ligt, dan wordt het lidmaatschap van Oud-Utrecht (nog)

aantrekkelijker, niet alleen voor de huidige, maar ook voor nieuwe leden. Heins Willemsen, voorzitter van het bestuur, licht de plannen toe.

Maurice van Lieshout

'Het beleidsplan dat we in het najaar aan de leden willen presenteren, is heel concreet en praktisch', aldus voorzitter Heins Willemsen. 'We hebben als bestuur gekeken naar wat beter kan en moet om onze doelstellingen als vereniging te bereiken. Allereerst is dat een professionelere informatievoorziening via internet. Met een vernieuwde website willen we directere, snellere en actuellere informatie bieden aan leden en andere geïnteresseerden. De website wordt ook interactief zodat je je online op kunt geven als nieuw lid of in kunt schrijven voor een excursie. Het zou mooi zijn als de site uitgroeit naar een brandpunt van de Utrechtse historische actualiteit.'

De vernieuwde website moet in 2011 van start gaan, tegelijk met een digitale nieuwsbrief die tweemaandelijks wordt verzonden in de (oneven) maanden dat het tijdschrift niet ver-

schijnt. De nieuwsbrief zal in ieder geval de agendaberichten en verenigingsnieuws bevatten. Voor de professionele ontwikkeling van de website en de nieuwsbrief wil het bestuur het eerste jaar de benodigde gelden uittrekken, maar daarna moeten vrijwilligers het beheer van beide informatiekanaalen overnemen.

Betrekken van jongeren

Een ander beleidsvoornemen betreft 'verjonging' van de vereniging. Willemsen: 'Het project waarin studenten van de universiteit een themanummer van het tijdschrift maakten over studentenculturen is een mooi voorbeeld van wat we daarmee bedoelen. Het gaat er niet zozeer om jongeren lid te maken van de vereniging, maar om ze te betrekken bij de activiteiten. Binnen Oud-Utrecht kunnen jongeren veel organisatorische en bestuurlijke ervaring opdoen en een netwerk opbouwen. Dat staat niet

Studenten en eindredacteur presenteren het door hen gemaakte themanummer, 9 april van dit jaar

□ FOTO TON VAN DEN BERG

alleen mooi op hun cv, maar ze kunnen er later ook veel praktisch profijt van hebben. Daarnaast hopen we natuurlijk dat we via actieve jongeren ook een jeugdiger publiek kunnen interesseren voor de Utrechtse geschiedenis.' Om structureel aandacht te geven aan 'jong Oud-Utrecht' wordt gezocht naar een nieuw bestuurslid dat portefeuillehouder jeugd zal worden.

Samenwerking gezocht

'Voor zowel de vernieuwde p.r. als de verjonging zoeken we nadrukkelijk samenwerking met andere organisaties en dat is meteen ons derde beleidsvoornemen.' Met die samenwerking heeft het bestuur in 2010 al een begin gemaakt door gesprekken aan te gaan met vertegenwoordigers van onder andere Het Utrechts Archief, het Centraal Museum, het Utrechts Monumentenfonds en enkele zusterverenigingen uit andere Utrechtse gemeenten. 'We

doen dat heel nadrukkelijk met het doel te bekijken hoe we elkaar kunnen versterken en waar we kunnen samenwerken. In ons lustrumjaar in 2013 willen we samen met andere organisaties verschillende activiteiten aanbieden aan de leden en de Utrechtse bevolking. Er wordt nu al, in het kader van 300 jaar Vrede van Utrecht, samengewerkt aan een boek en een expositie over de Utrechtse bisschoppen. Voor 2011 of 2012 bestaat er het plan om met andere historische verenigingen, de universiteit, architectuurcentrum Aorta en anderen een grote manifestatie in en over De Uithof te organiseren. Zoiets kunnen we nooit in ons eentje realiseren, daar heb je andere organisaties voor nodig. 'De Uithof' waar duizenden studenten studeren en wonen, is bovendien een thema dat zich leent voor betrokkenheid van jongeren.' 'En voor interne samenwerking', voegt Willemsen er nog aan toe. 'Als bestuur

denken we dat er ook binnen de vereniging nog veel samenwerkingsmogelijkheden bestaan. Commissies en redacties werken nu soms al samen - bijvoorbeeld als een thema van het historisch café, van de commissie cultureel erfgoed en een tijdschriftartikel op elkaar aansluiten - maar dat kan nog een stuk beter.'

Het bestuur wil de concrete projecten uit het beleidsplan binnen drie jaar realiseren. Dan moet de vereniging ook weer tenminste 2.000 leden tellen. 'Met het beleid dat wij voor ogen hebben, moet ook dat doel bereikt kunnen worden', aldus een optimistische Willemsen. 'Maar eerst willen we tijdens de najaarsledenvergadering horen wat de leden vinden van onze plannen. Zij hebben tenslotte het laatste woord.'

Agenda en berichten

Vereniging

Najaarsledenvergadering

Deze vindt plaats op *donderdag 4 november* om 19.30 uur in Bedrijvencentrum Vondelparc, Vondellaan 4 in Utrecht (inloop vanaf 19.00 uur). Na de vergadering volgt een uitleg over renovatie en herbestemming van het Vondelparc door de heer Gispén. De avond wordt afgesloten met een borrel.

Historisch Café

Op *vrijdag 8 oktober*, houdt historicus Menno Wiegman een inleiding over de restauratie van de Domtoren in de periode 1899 - 1932. Een maand later, op *vrijdag 12 november*, spreekt Jaap Röell, voorzitter van Genootschap Kunstliefde, over het museum Kunstliefde, dat van 1873 tot 1918 heeft bestaan, en is opgegaan in het Centraal Museum.

Het laatste Historisch Café van 2010 op *vrijdag 10 december* heeft meubelrestaurator Vincent van Drie als spreker. Hij vertelt over het behoud en de restauratie van antieke meubelen.

Het Historisch Café vindt plaats in het Zaadhuis van het Universiteitsmuseum, ingang via de Eligenstraat 37c (vanaf de Lange Nieuwstraat de zevende deur aan de rechterkant). Aanvang 17.00 uur, toegang gratis.

IJsselstein 700 jaar

Op *woensdag 20 oktober* vindt een rondleiding plaats door het 700 jaar oude IJsselstein onder leiding van Fred Vogelzang. Hij promoveerde dit jaar op een onderzoek naar IJsselstein als soevereine baronie tussen 1720 en 1820. Deelnemers verzamelen zich om 14 uur voor het Fulco Theater, Overtoom 3 in IJsselstein (halte Binnenstad voor wie met de sneltram komt). De rondleiding duurt ongeveer 1,5 uur.

Deelnemers (maximaal 20) kunnen zich op 13 oktober tussen 10.00 en 12.00 uur opgeven bij Ellen Leussink: (030) 231 96 86.

Presentatie Jaarboek

Op *zondag 28 november* zal het eerste exemplaar van het jaarboek 2010 worden uitgereikt aan de burgemeester van Oudewater, mw. Ruigrok-Verreijt. De presentatie vindt plaats in het oude stadhuis van Oudewater: Visbrug 1 in Oudewater. De inloop is vanaf 15.00 uur met koffie en thee, het programma begint om 15.30 uur en wordt afgesloten met een borrel.

Andere organisaties

Krant De Oud-Utrechter

Begin september verscheen het eerste nummer van *De Oud-Utrechter*, een nieuw blad dat zich volgens de redactie richt 'op de mensen met een hart voor Utrecht, de 50-plussers die de stad groter zagen groeien en daar vaak ook de handen voor uit de mouwen staken'. De Oud-Utrechter bevat vooral verhalen van die mensen zelf. De gratis krant wordt in een oplage van 50.000 exemplaren verspreid en is af te halen bij een groot aantal adressen in stad en provincie. Zie voor verdere informatie en afhaaladressen: www.deoud-utrecht.nl.

Ondanks de overeenkomst in naam staat het verschijnen van de krant helemaal los van de Vereniging en het Tijdschrift Oud-Utrecht.

Lezingen Het Utrechts Archief

In het Utrechts Archief kunt u in het najaar verschillende lezingen bijwonen. Op *donderdag 14 oktober* vertelt Timo Bolt onder de titel *Van een 'spelonk des ongeluks' naar een 'goed geneeskundig gesticht'* over J.L.C. Schroeder van de Kolk, de grondlegger van de krankzinnigenbehandeling en -wetgeving. Schroeder van de Kolk was regent van het Willem Arntz Huis en zette zich vanaf 1827 in voor de hervorming van dit huis.

Enkele dagen later, op *zondag 17 oktober*, houdt historicus René de Kam een lezing in het kader van *De week van de geschiedenis* over de geschiedenis van de Utrechtse werven.

Op *donderdag 11 november* belicht Anna Hoekstra uur de ontwikkeling van Utrecht als historische stad in een moderne tijd. Ze concentreert haar betoog op de stadsvernieuwing in de binnenstad tussen 1920 en 1940.

De gratis toegankelijke lezingen vinden plaats in Het Utrechts Archief, Hamburgerstraat 28, Utrecht. De dondagse lezingen beginnen om 16 uur, de lezing op zondag 17 oktober om 14.30 uur.

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 83e jaargang nr. 5 / oktober 2010 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 6: 1 november 2010

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: € 2,50. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief, Hamburgerstraat 28, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83, Bruna Zevenwouden 220 en RonDom, Damplein 9.

Redactie M. van Lieshout (eindredactie), L. Dorsman, E. de Lig, M. van Oudheusden, J. Pennings, P. Rhoen, B. van Santen, K. van Vliet.

Redactieadres Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl

Bijdragen Sturen aan de redactie. Aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden incl. noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirion [BNO], Utrecht **Druk** Roto Smeets Grafiservices

Vereniging Oud-Utrecht - Voorzitter H.A.H.A. Willemsen **Secretariaat** Postbus 91, 3500 AB Utrecht / tel: 0647 980 928 / secretariaat@oud-utrecht.nl **Penningmeester** Postbus 91, 3500 AB Utrecht **Ledenadministratie** ING-bank 575 520, Zoetermeer. U kunt zich opgeven door te schrijven naar Oud-Utrecht, Leiwat 67, 2715 BB Zoetermeer. *Opzegging* van het lidmaatschap dient schriftelijk te geschieden bij de ledenadministratie vóór 1 december. **Contributie** € 30,- per jaar (huisgenootlidmaatschap € 12,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders € 17,50 / bedrijven € 50,-).

Leden van wie het e-mailadres nog niet bekend is, wordt verzocht dit door te geven aan ledenadministratie@oud-utrecht.nl.

Verhuizen of toch verbouwen? Dat vraagt om een gratis waarde-indicatie..!

Verkoop: Verkopen van een woning is een specialistische aangelegenheid. ERA Makelaardij Utrecht is een actieve, scorende makelaar die dit op een succesvolle wijze voor u kan verzorgen.

Gratis aankoopadvies: Heeft u zelf een woning gevonden, neem ERA Makelaardij Utrecht dan mee als uw eigen makelaar voor één gratis begeleiding met advies. Uiteraard kunnen wij daarna ook het hele aankoopproces voor u begeleiden.

NVM Taxatierapport actietarief € 100,- + 1% (excl. btw) over de getaxeerde waarde, voor de juiste waarde op papier. Dit rapport wordt door alle financiële instellingen geaccepteerd.

Wilt u uw persoonlijke mogelijkheden bespreken, dan doen wij dat graag.
Dit gesprek kost u niets en levert waardevolle informatie op.
Bel voor een afspraak of lever onderstaande bon bij ons in.

Makelaardij Utrecht

Burgemeester Reigerstraat 65,
3581 KN Utrecht

Tel: 030 - 233 21 32

info@eramakelaardijutrecht.nl

www.EraMakelaardijUtrecht.nl

ERA verkoopt huizen!

BON VOOR GRATIS WAARDE-INDICATIE / AANKOOPADVIES.

Naam:

Straat:

Postcode: Plaats:

Telefoon:

ZOELLEN

AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

GRESNIGT & VAN KIPPERSLUIJS Advocaten

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht, IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een gedegen aanpak en een persoonlijke benadering. Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht
(030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

Domtoren Utrecht

Dé historische locatie in Utrecht voor uw vergadering, huwelijksvoltrekking, receptie of feest. Met of zonder privé rondleiding. Overdag en s'avonds!

Voor meer informatie

RonDom
Domplein 9-10 (naast de Domtoren), 3512 JC
Utrecht, T (030) 233 30 36, F (030) 230 01 08,
email: rondom@ubt.nl, www.domtoren.nl

Kantooradres
Hooghiemstraplein 132
3514 AZ Utrecht

Correspondentie uitsluitend
Postbus 12062
3501 AB Utrecht

Mr J.C.V. Geenen

t 06 - 482 17 115
f 030 - 233 45 95
jcvgeenen@geenenbedrijfsjuristen.nl
www.geenenbedrijfsjuristen.nl

Onder meer:

- Het vervaardigen van contracten op diverse rechtsgebieden waaronder het vennootschaps- en ondernemingsrecht, het arbeidsrecht én huurrecht
- Het verlenen van advies én bijstand op deze rechtsgebieden
- Behandeling én overname van incasso's

Inzenden voor 1 januari 2011

De Utrecht Geschiedenisprijs bestaat uit een bedrag van €2.500,- en een penning.

Een artikel dat in aanmerking wil komen moet gebaseerd zijn op nieuw en oorspronkelijk onderzoek of op een nieuwe interpretatie van bestaand onderzoek naar de geschiedenis van de stad of provincie Utrecht en mag nog niet gepubliceerd zijn.

In overleg met de jaarboek redactie zal het winnende artikel worden gepubliceerd in het Jaarboek Oud-Utrecht. Kijk voor voorwaarden, details en inzendingsadres op www.oud-utrecht.nl of vraag naar de voorwaarden bij Menno Wiegman: secretariaat@oud-utrecht.nl / 0647 980 928.

aangeboden door de vereniging

Oud Utrecht

hart voor historie en cultuurerfgoed in de provincie Utrecht

Het is tijd voor inspiratie.

De Rabobank heeft iets met kunst en cultuur. Eerlijk gezegd: we zijn er gek op. En onze smaak is al even breed als die van u. Popmuziek of klassiek, Cobra of impressionisme, vaandelzwaaien of klootschieten, het is ons allemaal even lief. Daarom krijgen heel veel verschillende evenementen onze steun. En u krijgt met de Europas van de Rabobank 50% korting bij meer dan 450 musea. Want we willen graag dat iederéén kan genieten van kunst en cultuur.

Het is tijd voor de Rabobank.

Rabobank